

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN CSOKONAI DOCTORANDUSA

A Doctorandus címet Csokonai a Molière *Képzelt beteg*ében harmadik közjátékként szereplő burleszk doktoravatásnak adta. Nem a fordításnak — annak nincs címe —, hanem az eredetinek, melyet magának lemásolt.¹ A fordítás Csokonainak egyik legjobb műalkotása. Molière *Doctorandusát* Bicskén másolta le magának — írja Toldy Ferenc — s »áttétele mutatja, hogy Csokonai már akkor kezdte érezni, mint kell a nyelvezetet tárgya szerint váltogatni«. A fordítás körül azonban több kérdés tisztázatlan; ilyen a keletkezés időpontjának és az alapulvett szövegnek a problémája. Annyi ugyanis az első szempillantásra feltűnik, hogy Csokonai fordítása nem egyezik a hitelesnek elfogadott molièri szöveggel. Mikor keletkezett hát a fordítás, milyen szövegen alapszik és vajon hű fordításról vagy pedig átdolgozásról van-e szó.

I.

Ha valaki a Harsányi—Gulyás kiadásban közölt Csokonai-kronológiát veszi szemügyre, könnyen azt hiheti, hogy az időpont kérdésével nyitott kaput döngetünk. Itt ugyanis napnyi pontossággal olvasható a keletkezés ideje: 1795. szeptember 3.² Ebben a dátumban azonban kettős tévedés van. Az első az, hogy ez nem a fordítás kelte, hanem a fordítandó szöveg lemásolásáé; Csokonai erre a másolatra jegyezte rá sajátkezűleg a dátumot. A második tévedés, hogy az odajegyzett évszám nem 1795, hanem 1796. A bejegyzés teljes szövege: Bitske, 3° Sept. 1796. Helyesen közli Toldy Csokonai kiadása.⁴ Csokonai ekkor csak leírta a szöveget. Hogy a fordítás maga sokkal későbbi keletű, arra nézve bizonyág a következő két sora:

*Azt kérdem tőled bátor Baccelliere
Somogy Vármegyének érdemes embere*

Mikor Csokonai 1796 őszén iskolatársánál és barátjánál, Kovács Sámuel bicskei rektor-nál megpihent, nem is sejtette, hogy útja végén, két esztendő múlva Somogyban fog kikötni. Somogy vármegyéhez, ahova később sorsa sodorta, ekkor még nem volt eleven kapcsolata, csak az a gyermekkor távolából ködlő hagyomány, hogy családjuk onnan eredt. Így hát a keletkezés ideje nem tehető előbbre somogyi korszakánál.

A Csokonai-kronológia dzsungelében sok külső és belső fogódzóra van szükségünk, hogy csak megközelítőleg is helyes eredményre juthassunk. Ezért kísérjük előbb végig Csokonai kapcsolatát a tárggyal. A burleszk doktorrá avatást már kollégiumi korában, éspedig 1793 előtt ismerte. A *Tempefőiben* (III. felv. 7. jel.) Csikorgó fűzfapoéta szájába adja latin tudásának fitogtatására a burleszk doktorrá avatás egyik visszatérő formuláját:

*Bene, bene, bene respondere
Dignus, dignus est entrare
In nostro docto corpore.*

¹ Magyar Tudományos Akadémia. Kézirattár. Irodalom 4r 375. (Régi jelzet: RUI. 4r. 102.)

² Csokonai Mihály Minden Munkái. Pest, 1844. XXXII. hasáb.

³ Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei. Kiadták Harsányi István és Gulyás József. Bp. é. n. Genius. III. 495. l. (A következőkben HG.)

⁴ I. Toldy-kiadás 955. has. — A Franklin Társulat Csokonai-kiadása (1703. l.) átveszi HG. téves keltezését.

Ebből azonban nem következik, hogy Csokonai ekkor Molière *Képzelt betegét* ismerte. A burleszk doktorrá avatásnak erősen felduzzasztott szövegű önálló kiadásai is jelentek meg *Receptio publica unius juvenis medici in Academia Burlesca Joannis Baptistae Molière, doctoris comici* címen, éspedig 1673-ban Rouenban és még ugyanabban az évben Amsterdamban is.⁵ Ismerve az élénk kapcsolatot, mely protestáns iskoláink és a Németalföld között akkor fennállott, ilyen példány künn tanuló diákok révén Debrecenbe is könnyen eljuthatott. De a *Képzelt betegnek* első kiadása is Hollandiában, Daniel Elzevir amsterdami nyomdájában jelent meg s ezt az Elzevirek többször utánnyomták a burleszk doktorrá avatás bővített szövegével. Az egyetemi ifjúság körében természetesen nem magának a darabnak, hanem a burleszk doktorrá avatásnak volt nagy sikere. Az ifjúság mindig hajlamos a professzori nagyképűség és formalizmus kritikájára s ezért keltett hamarosan visszhangot ez a zseniális karikatúra. Nagy tetszéssel fogadhatták a debreceni kollégiumban is, ahol a nagy diáktömeget oktató professzorok kis száma erősen szükségessé tette a tanári tekintély biztosítását. A kollégium vezetők a szabad kritikai szellemet merev formaságokkal, szigorúan ellenőrzött egyenruha-viseléssel, és hasonlókkal igyekeztek ellensúlyozni. A szöveg francia-latin makaróni-keveréke, melyben még olasz morzsák is találhatóak, távoli rokonságot tartott azzal a konyhalatinnal, amit a napi érintkezésben is rájuk kényszerítettek s ami ellen a XVIII. század végén, az anyanyelv kultuszának hajnalán egyre erősebb a lázadás. Doktoravatás ugyan nem volt a kollégiumban, de volt lelkesztatás, s az 1629 júniusában tartott közzsínat részletesen megállapította a felavatási szertartás mikéntjét.⁶ Hogy a burleszk doktoravatás közismert volt a kollégiumban, az nemcsak abból tűnik ki, hogy Csokonai egyik formuláját Csikorgó szájába adja, hanem abból is, hogy mikor a szöveget lemásolja, a kar »Bene, bene, bene responde» kezdetű formuláját már első előfordulásakor sem írja le teljes szöveggel, hanem mint teljesen közismertet, csak a kezdőszavakkal jelzi, ugyanígy a Baccellierus többször visszatérő mondókáját, amit szintén szállóigeként tudott:

*Clysterium donare,
Postea seignare,
Ensultia purgare*

Ugyancsak első szavakkal jelzi csupán a Praeses felavató formuláját is.

Kis János *Emlékezéseiben* olvashatjuk,⁷ hogy Mátyási József 1792-ben néhány hajdani debreceni tanuló társával, kik ekkor Göttingában tanultak, »egyik barátja szállásán színjátékképpen előadták azon módot, mellyel a debreceni professzorok a kollégiumtól búcsút vevő s felsőbb tudományos intézetekbe s teológiát tanulni menő diákokat megvizsgálni szoktak. A magok közt kiosztott szerepek eljátszásával annyiféle nevetettek velünk, hogy akármely színházi vígjátékban sem kellett volna többet kívánni.» Vajon nem Molière burleszk doktoravatásának egy késői visszhangjával állunk itt szemben?

Mikor Csokonai 1796 őszén a pozsonyi diétára igyekezve Bicskén megpihent, kezébe akadt Molière darabjainak egy olasz fordítása, a brandenburgi választófejedelem titkárának, Biagio Augusteinek munkája, melyet Nicolao di Castelli néven bocsátott közzé.⁸ Csokonai másolatának és Castelli szövegének egybevetése kétséget kizáróan megmutatja, hogy ezt az olasz fordítást használta. Csokonait most sem maga a darab, az *Ammalato imaginario* ragadta meg, hanem harmadik közjátéka, a burleszk doktoravatás. A jellemvígjáték sosem vonzotta különösen, és prózája nem ihlette fordításra. Molièrenek ez a keserű darabja egyébként hazájában sem népszerű, csupán mint kegyeleti darabot veszik elő a *Comédie Française*ban vagy az *Odéon*ban Molière halálának évfordulóján annak emlékeztetére, hogy a burleszk doktoravatás esküformájának »Juro» szavánál esett össze. A burleszk doktoravatás viszont formailag és tartalmilag egyaránt erősen megragadta Csokonait, könnyen perdülő és váltakozó szótagszámú, kötetlenül és játékosan rímelő, pattogó ütemű sorai vonzótták a fordításra. Erős érzéke volt a groteszk komikum iránt, csúfondáros hajlama, parodisztikus kedve itt méltó tárgyra talált. Ez a rész formában, tartalomban beillett a Kazinczytól »mendikás tónusnak» bélyegzett stílusba. A feladatot megkönnyítette az is, hogy ez a makaróni nyelv a francia elemek helyett most már pusztán olasz tartalmazott; Csokonai ekkor még igen kevésbé tudott franciául, ellenben már nagyon gyakorlott volt az olasz nyelvben és fordításban. Maga a tartalom is erős visszhangot kelthetett benne; kétségbeesett kacaj volt a kollégiumi per még mindig sajgó emlékeire.⁹ A nagyképűség megcsúfolására készítették a latin nyelven, merev formasággal lefolytatott kollégiumi törvénykezés, de még inkább a »clarissimus Dominus

⁵ Szövege kiadva Oeuvres de Molière. T. IX. 482. s. köv. I. a Les Grands Écrivains de la France sorozatban.

⁶ Nagy Sándor: A debreceni református kollégium. Hajdúhadház, 1933. 208. l.

⁷ Kis János superintendens Emlékezései. 2. kiadás Bp. 1890. Olcsó Könyvtár 741—747. sz. 132—3. l.

⁸ Le opere di G. B. P. di Mollère. Divise in quattro volumi et arricchite di bellissime figure. Tradotta da Nic. di Castelli Secret. di S. A. S. E. di Brand. Lipsia, Gio. Lodovico Gleditsch 1698. IV. köt. —2. kiad. 1739—40.

Professor« Szilágyi Gábor, ki még sokkal nagyobb mértékben vette igénybe a tekintélytartás külső eszközeit, mint többi kollégája : kiváló apa csekélyebb súlyú fia, kit inkább atyja, a Henriás-fordító Szilágyi Sámuel tekintélye, mint saját érdeme emelt a professzorságra, magánélete feltjait és tudománya hiányait magyképűséggel volt kénytelen takargatni. A pataki év nem volt sem elegendő, sem alkalmas arra, hogy ezeket az emlékeket az ifjú Csokonai lelkében eloszlassa.

Csokonai lemásolta hát Castelli olasz fordításából a burleszk doktoravatást, nyilván azzal a szándékkal, hogy lefordítsa. Nem azzal a szép, kalligrafikus írással másolja, mint nyugodtabb időkben Berquin idilljeit ; sebtiben, de híven másol. Eltérései Castelli szövegétől egészen jelentéktelenek és többnyire arra szorítkoznak, hogy latinosan, illetve görögösen ír olaszosan írt szavakat (pl. Questionem helyett Quaestionem, idole helyett idola, melancholicis helyett melancholicis stb.) Ezek valószínűleg nem tudatos változtatások, csak a gyors másolás következményei : így természetesebben folyt tollából. Eltérések vannak az ékezesben és a központosításban is ; de ezekkel Csokonai mindig igen nagyvonalúan bánik.

Azonban mégis tesz egy igen lényegbevágó változtatást a szövegen. Castellinél a doktoravatás fordítása nem Molière autentikusnak elfogadott szövegén alapszik ; olyan kiadást használt, melyben a harmadik közjáték a már fentebb említett önálló kiadású bővített formájában szerepel. Ilyen kiadások bőven akadtak.⁹ A bővített szövegben Molière öt doktora helyett nyolc doktora szerepel. Csokonai fordítása nem követi sem az eredeti, sem a bővített szöveget. Híven ragaszkodik ugyan Castelléhoz, csupán a nyolcadik doktor szavait s a kórus és a Baccellierus ezekhez kapcsolódó mondókáját hagyja el. Így aztán Csokonainál már a másolatban és ennek a fordításában is, mely a másolatot híven követi, Molière, öt, ill. a bővített szöveg nyolc doktora helyett hét doktor szerepel. Ez Csokonai egyéni és egyedülálló változtatása, aminőt a Molière-irodalom nem ismer. Ezt Csokonai nem pusztá szeszélyből cselekedte. Változtatásának mélyenjáró esztétikai oka van. Ennek megvilágítására közöljük a nyolcadik doktor Csokonainál elhagyott mondókáját :

Octavus Doctor

*Impetrato favorabili licentiam
A Domino Praeside
Ab electa truppa Doctorum,
Tam practlicantium, quam practica avidorum,
Et a curiosa turba Badaudorum,
Ingeniose Baccelliere,
Qui non potuit esse sin a qui scavalcato :
Faciam tibi unam questionem de importantia.
Signores, detur nobis audientia.
Isto die, bene mane,
Paulo ante meam colationem,
Venit ad me una Fanciulla
Italiana, satis bella
Et ut penso, ancora un pò verginella,
Quae habebat pallidos coleres,
Febbrem blancam dicunt, magis fini Doctores,
Quia lamentabat se de migrania,
De curta respiratione,
De granda oppreissione,
Gambarum ifiatura, & spaventabile stracchitudine,
De battimento cordis,
De strangulamento Matris,
Alio nomine vapor hysteriche ;
Quae, sicut omnes maladiae terminate en iche,
Facit a Geleno la niche.
Visum apparebat, buffitum, & coloris
Tantum verdae, quantum merda anseris.
Et pulsu petito, valde frequente, & urina mala,
Quam apportaverat in Caraffa,*

⁹ Az 1674-i amsterdami Elzevir-kiadás, ugyanebből az évből egy kölni és egy párisi jelzésű, de holland nyomdában készült kiadás, ezeknek egy 1675-i párisi utánnomata, az 1679-1 és 1683-i Elzevir s az 1694-i brüsszeli kiadás.

*Non videbatur sine febricula ;
 Del resto, tam debilis, quod venerat
 De suo Grabato,
 A cavallo sopra una mula,*
 Non habuerat menses suos,
 Ab illa die, quae dicitur de grandis aquis
 Sed contabat mihi all' orecchio,
 Che se non era morta, era gran maraviglia ;
 Perche in suo negotio,
 Era un poco d'amore, e troppo di cordoglio,
 Ch'il suo Galante se n'era andato in Gallia,
 Servire all Signor Francese una Campagna
 E ch'al presente multi Ciarlatani,
 Medici, Speziali & Cerusici,
 Pro sua maladia in vano laboravunt
 Juxta ancor las novas regulas illorum
 Impiegantium ab oculis Canceri, usque ad Cassiam
 Vogliat mihi dicere, quid superest
 Juxta orthodoxos illi facere?
 Baccellierus
 Clysterium donare stb.
 Chorus
 Bene, bene, bene respondere stb.
 Idem Doctor
 Mâ, si tam grandam serramentum
 Partium naturalium,
 Mortaliter ostinatum
 Per Clisterum donare,
 Salassare,
 Et reiterando cento volte purgare
 Non potest se garire :
 Finaliter, quid trovares ad propositum illi facere?
 Baccellierus
 In nomine Hypocratis benedictam, cum bono
 Giovane coniunctionem imperare.
 Chorus
 Bene, bene, bene respondere stb.*

Innen kezdve ismét Castelli szövege szerint halad. Ez ugyan már csupán a fordításból derül ki, mert a másolatban, mint már említettük, a Praeses avató szavait, mint úgylátszik közszájon forgó szöveget, csak a kezdő szavakkal jelzi: »Juras guardare Statuta etc. Bacc. Juro. Praeses Ego cum ista Berretta etc.« Ezzel végződik is Csokonai másolata. A fordítás pedig megszakad ott, ahol ezek a szavak csattanóvá fokozódnak.

Csokonai szövegváltoztatásai tehát kizárólag rövidítések. A szövegen magán nem változtat semmi — a rövidítéseket nem számítva — eltér Molière autentikusnak elfogadott szövegétől, csak annak a következménye, hogy a bővített szöveg jutott kezeibe, melyet egyebekben híven követ. Amit Molièrenél a negyedik és ötödik doktor kérdez, azt a bővebb szöveg éppúgy a hetedik doktor szájába adja, mint Csokonai; a második, harmadik, negyedik és ötödik doktornak a hitelesnek elfogadott szövegben hiányzó kérdése, valamint a jelölt ezekre adott felelete ugyancsak megvan a bővített szövegben és nem Csokonai toldotta a fordításba, mint eddig feltették.¹⁰

Hogy Csokonai miért hagyta el a nyolcadik doktor kérdését s a hozzákapcsolódó szövegrészeket, arra maga a fentebb közölt rész felel. Csokonai nem tudhatta, hogy itt molièrei és apokrif szövegrészek keverednek, de eleven stílusérzéke, mely fordításainak behatóbb vizsgálata kapcsán újra meg újra bámulatra készítet, megérezte vele, hogy ez az aránytalanul elnyújtott rész teljesen kiugrik a szövegből; míg a többi betoldás legalább méreteiben alkalmazkodik az alaphoz, ez teljesen megbontja arányait. Az, hogy frivol, sőt helyenként obszcén, nem riaszthatta vissza Csokonait. A parodisztikus »mendikás« költészet, mint a *Dorottyából* vagy a *Karnyónéból* is tudjuk, nem finnyás, noha inkább természetesen szókimondó és trágár, mint sikamlós. Csupán helyes arányérzéke tiltakozott a föltöbb elnyújtott

¹⁰ Pelle Erzsébet: Un poète cosmopolite du XVIII. siècle: Michel Csokonai et la littérature Française. Szeged, 1933. 49. l.

rész ellen s ezért hagyta el éppúgy, mint a Praeses avató beszéde végén a csattanót gyengítő részeket. Ezek ugyan benne vannak Molière hiteles szövegében, de Csokonai elhagyja a ballet egész második, harmadik és negyedik megjelenését. Molièrenél a hosszú szöveget érthetővé és indokolttá tette az a körülmény, hogy egy tényleges és közismert szertartás paródiáját adja, melynek hagyományos menetét követnie kellett. Csokonait ez már nem kötötte, őt csak stílusérzéke vezeti. Csokonai szövege kerekesebb, elevenebb, epigrammatikusan kiélezett s ebben felülmúlja nemcsak az apokrifnek mondott bővített szöveget, hanem a molièreinek elismert eredetit is.

II.

Csokonai egész pályáján élmény és mű szoros egységbe fonódik nemcsak közvetlen lírai megnyilatkozásaiban, de tárgyias költészetében, sőt fordításaiban is; épp ez mossa el nála a fordítás és eredeti határát, épp ez az élményszerűség teszi az eredetiekkel egyenértékűvé, lírai hitelességivé fordításait is. Bármennyire is izgatja a forma problémája, fordításainak egyik rugója mindig ez a belső igazság is. A *Doctorandus* szövegét 1796-ban azért írta le, mert felelt akkori érzéseire. A lefordításhoz akkor nem volt nyugalma és nem volt érkezése. Azt a félv papírost, amelyre a szöveget sebtiben, rövidítésekkel s a latin szavakban a szokásos ligatúrákkal kéthasábosan írta, betette könnyű poggyászába a kéziratok mellé s úgy indult Pozsonyba, majd innen Komáromba. Lilla itt háttérbe szorította élete eddigi legmélyebb élményét, a debreceni kollégiumot minden szép és keserves emlékével együtt. A másolat ott nyugodott a zsengek kézíratai közt, várva az újabb eseményt, amely majd felszínre veti.

A képzelt beteg s a burleszk doktoravatás erősen orvosellenes élű. Molière beteg volt és fiatalon halt meg. Sok orvost ismert; a halál hatalmával szemben tehetetleneknek, sokszor tudatlanoknak és nagyképűeknek látta őket, kik minden egyéni bajjal szemben a sablonokat ismételve s az emberi hiszékenységet kihasználva a beteg gyógyulásánál előbbre valónak érzik az anyagi hasznot. Beteg volt Csokonai is és törekeny testében hordozta a korai halál sejtelmét. De debreceni évei alatt nem volt és nem is lehetett orvosellenes. Apja a borbélymesterség mellett kora szokása szerint a sebészetet is űzte s a város orvosai szívesen vitték magukkal kisebb műtétek elvégzésére. Weszprémi Istvánt, a kiváló polihisztor-orvost baráti kötelék fűzte a Csokonai családhoz és a Csokonai életrajzok tanúsága szerint az ő gondos kezelése mentette meg az életnek a törekeny ifjú költőt. Nyerészkedésről itt szó sem lehetett; Debrecenben Hatvani professor hagyománya élt, aki ingyen gyógyította a szegény betegeket. Weszprémi mellett korán megjelent Csokonai életében az orvos-barát is Nagy Sámuel és Földi János személyében.

De a személyes kapcsolatokon felül Debrecen közegészségügye a XVIII. század végén országos viszonylatban a legmagasabb fokon állott. Előmozdította a város polgárainak jóléte, a debreceni kollégiumnak a szellemi élet minden ágára kiterjedő emelő hatása, a református egyház áldozatkészsége, mellyel fiait külföldi egyetemeken képeztetete, az orvostudományak s az ezt szolgáló fűvésztudományak a XVI. századig, Melius Juhász Péterig visszanyúló hagyománya s végül az az élénk kapcsolat, mely Debrecen és a közegészségügy szempontjából fejlett Felvidék, különösen a Szepesség közt fennállott. Mindezen felül a felvilágosodás szelleme is táplálta Csokonaiban az orvostudomány megbecsülését. Rác Sámuel pesti orvosprofesszort könyve megjelenése alkalmából verssel üdvözl. Később, somogyi úttjáról megtérve újra felveszi az orvoskörökkel az érintkezést. Schraud országos főorvos feleségének, Zeininger debreceni patikus lányának halálára írja az *Amaryllist*. Nagyváradai kezelőorvosához, Sándorffy Józsefhez intézi a *Tüdőgyulladásomkor* című verset, talán a legszebbet, amit valaha orvoshoz írtak. Utolsó kezelőorvosához, Szentgyörgyi Józsefhez is meleg barátság fűzte. Megbecsülte bennük nemcsak az orvost, hanem a kiművelt emberfőt is, mert ezek az orvosok valamennyien nemcsak szaktudományuknak voltak jeles művelői, hanem polihisztorok, költők, nyelvmívelők és főképp a zsenge magyar irodalmat és színdarabot meleg érdeklődéssel kísérő lelkes hazafiak.¹¹

Patakon már más világ fogadta a törekeny testű költőt. Bár éppen pataki évről rendkívül szűkszavúak a források, mindaz, amit Zemplén megye akkori közegészségügyéről tudunk, indokolttá teszi azt a feltevésünket, hogy Csokonai átmeneti orvosellenes magatartásának gyökerei idáig nyúlnak vissza. Míg Debrecenben két városi orvos tevékenykedett, s az első, 1630-ban alapított városi gyógyszerész, az *Arany Angyal* mellett egy második, az *Egyszarvúhoz* címzett patika is működött 1772 óta és kitűnő orvosok mellett híres és tudós patikusokkal is találkozunk, mint a jeles könyv- és régiséggyűjtő Kazay Sámuellel, addig

¹¹ A kor közegészségügyi viszonyaira nézve I. Gortvay György: Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp. 1953. — Korbuly György: Az állami egészségvédelem felé. Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky Sándor. IV. köt. Barokk és felvilágosodás. — Az egyes orvosokra nézve I. Szinyei életrajzi lexikonát. Szentgyörgyre Kazinczy Levelézése IX., XXIII. — XXIV. kötet.

egész Zemplén megyében még 1808-ban is csak három gyógytár van és Sárospatakon 1830-ból említik az elsőt. Kazinczy Széphalmon — mely bár Abaujban fekszik, de egészen a zempléni szélén, — ha hozat is orvost a közeli Sátoraljaújhegyről, tanácsot mindig Debrecenből kér Szentgyörgyi Józseftől.¹² Így hát nem valószínű, hogy 1796-ban a *Doctorandus* bicskei másolását már ilyen orvosellenes gondolatok is táplálták, amelyeknek első irodalmi jelentkezését Csokonainál éppen ebben az esztendőben találjuk meg a *Diétai Magyar Múza* egy kis epigrammatikus versében, mely az *Egy orvos sirverse* címet viseli:

*Itt fekszik, aki által
Sokan feküsznek titen.*¹³

Valószínű, hogy élmények sugallták ezt a kis verset, de lehet részben a röviddel előbb lemásolt *Doctorandus* irodalmi visszhangja is.

Csokonai somogyi életéről már — hála a rajongó tanítvány Gál László kissé rapszodikus és erős kritikával használandó lelkes Csokonai-apológiájának¹⁴ — már lényegesen többet tudunk, mint pataki évről. Gál beszéli el, hogy Csokonai 1798 tavaszán már nagybetegem érkezett Somogyba. Komáromból Keszthelyre igyekezett a Georgikon tanári állása ügyében, hogy Lilla »professzorné« lehessen; de az állást nem kapta meg. Régi debreceni diaktársa, Szokolai Dániel vitte székére, aki Hedrahelyre tartott. A visszaúton Csokonait a szomszédos Csökölben tette le, ahol a református segédlelkész, Kis Bálint ugyancsak debreceni diák volt. Csokonait — mint Gál írja, — részint a keszthelyi állásban való csalatkozás, részint a márciusi utazás »strapáciája« verte le a lábáról és három hétig feküdt Csökölben. Hogy mi baja volt, nem lehet pontosan megállapítani, mert Gál László az egyik helyen azt írja, hogy »a hideg kilelte«, a másik helyen pedig, hogy erős orrvérzése és fogfájása volt. Valószínűleg ekkor kezdődött évekig húzódo végső betegsége, amely szervezetének — mint váradi orvosa, Sándorffy írja — »születésétől fogva gyenge machináját«¹⁵ végleg összetörte. Maga is megérzi ezt és szomorú sejtését visszhangozza Erdődynéhez írott verse:

*Már kezdett bennem gyengülni,
És számon lebegett már
Az élet, mint a repülő
Készülő ijedt madár*

— — — — —
*És hogy a zajgó világban
Ne kelljen tolongani
A rengeteg Somogyországban
Elbútam haldoklani.*¹⁶

S a betegség nem akarja elhagyni: 1798 júliusában ismét »hideglelésbe« esik és Kaposvárt felszik betegem, míg Sárközy István Nagyabajomba viteli. 1799-ben Csurgón újra betegségről ad hírt Csepánknak.¹⁷ Betegen fekve mondja tollba a *Cultura* szövegét is. De beteg-ágyánál nem ült úgy, mint Debrecenben vagy Váradon az orvos-barát.^{17a}

A csaknem hétezer négyzetkilométer alapterületű »rengeteg Somogyország« évszázadokon át úgyszólván elszigetelten élt az ország többi részétől: északon a Balaton, délen a Dráva gátolta a szabadabb közlekedést, a Dunántúl déli részén átvonuló kereskedelmi utak mind elkerülték s a rendkívül hosszú ideig (1555—1690) tartó török hódoltság is hátráltatta a fejlődésben. Kaposváron kívül, amely azonban nem a megye központi részén, hanem a déli szélén fekszik, nincs is jelentékeny városa. Mindez nem kedvezett kulturális fejlődésének s ha Csokonai megéneklé az iskolaügy elmaradottságát Somogyban az ország többi részével szemben, ugyanilyen verset fakaszthattak volna belőle a közegészségi viszonyok is.¹⁸ S ha ilyen verse nem találunk is Csokonai költészetében, mégis kétfős visszhangja van nála az új élménynek: az egyik a *Doctorandus* fordítása, a másik Kuruzs alakja *Az özvegy Karnyónéban*.

A falvakban, ahol Csokonai ekkor élt, egyáltalában nem volt orvos, lett légyen az akár Csököl vagy Hedrahely, Korpád vagy Nagyajom, Kisasszond, Csurgó, vagy akár a kies Szántód a Balaton partján, ahonnan Pálóczi Horváth Ádám szép házából a réven át Tihany riadó leányát fölkereste. Az egész vármegyében négy patika működött és orvost Kaposvárról

¹² Kazinczy Levelezése V. 73. l. VIII. 37., 45—47., 402., 606. l. IX. 16., 123. l. — Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye.

¹³ HG. I. 48. l.

¹⁴ Kézirata az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában Fol. Hung. 2162. Kiadta Vargha Balázs: Dombj Márton Csokonai élete és kortársak emlékezései Csokonairól. Bp. 1955.

¹⁵ Idézi Toldy említett Csokonai kiadásában XVIII. has.

¹⁶ HG. I. 453. l.

¹⁷ HG. II. 664. l.

^{17a} Vargha Balázs: Jókay József illusztrált másolata Csokonai két szindarabjáról. Irodalomtörténeti Közlemények 1955. 428. s. köv.

¹⁸ Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye. 224—225., 280. l.

kellett hozatni. Csokonai vendéglátói mindent megtettek egészsége helyreállítására, csökköli házigazdája, Kiss Bálint mindjárt megérkezésekor kihozatta Kaposvárról Varga doktort és Gál László szerint az ő szerencsés kúrja mentette meg. A *Dorotya* előbeszédében maga Csokonai említi, hogy Kaposvárott »kurán« volt. Varga doktor egyébként semmi maradandó nyomot sem hagyott sem a magyar orvosi, sem a nemzeti művelődés történetében és valószínűleg nem állítható a Debrecenben működött orvosok, Segner János András, Hatvani István, Csapó József, Weszprémi vagy Szentgyörgyi mellé. De még ez a Varga doktor is csak ritkán jelenhetett meg a távolság és a közlekedési nehézségek miatt, s ilyenkor Csokonai sem kerülhette ki, hogy jó szállásadói és egyéb barátai ne ajánlják a vármegyeszerte működő »kuruzsok« segítségét. Mert hiába fordul ellenük emlékiratban a felvilágosodott orvos Perliczi János Dániel s hiába tartalmaz tiltó intézkedéseket az 1770-i *Generale normativum in re sanitatis*, még az ország legmagasabb társadalmi osztályaihoz tartozók is jobban bíznak bennük, mint az orvosokban. A nép egészségének ügye Somogyban legalább éppúgy, vagy még sokkal inkább az emlékiratokban és tiltó rendelkezésekben említett »kuruzsok« (agyrtae), »kóbor gyógyászok« (histriones, Marktschreier), »a kuritoló, országjáró széllyel kóborló orvosok« (circumforanei, circulatores), »a balgatag és bűvös bajos, az Isten és a Természet Törvénye ellen járó orvosok«, »javasok és impostorok«, »házaló titokszerárusok« valamint a tenyérjósok (chiromantistae) kezében volt. A fejlettebb egészségügyi viszonyok közül kikerült és felvilágosodott Csokonainak számukra csak egy csufondáros fintora volt s ennek irodalmi megszemélyesítője Kuruzs,

*»doktor, barbely, alchimista,
kéznéző chiromantista,
Zsibvásáros és drótvonó,
Poéta és kosárfonó«*

ki így állt be a házba: »Nincs-e belső nyavalyája az urnak? Nem akar eret vágatni, vagy mostanába köpölyt hányatni úri tagjaira?« s a »kristelt«, amit a *Képzelt beteg* harmadik közzjátékában mint az orvosi ténykedés szimbolomát, nyolc »porte-seringues« hoz be a burleszk doktoravatásra, ott találjuk Kuruzs kosarában is s onnan veszi ki, hogy életre keltse vele a halottnak vélt Karnyónét. A *Doctorandus* és a *Karnyóné* Kuruzsa egy időben és egy helyen, Somogy vármegyében 1799-ben egy tőről fakadtak. Így lett Csokonainál az orvosi fakultásáról híres Montpellierből Somogy vármegye, mikor ezt a szöveget:

*Petam tibi, resolute Baccelliere,
Non indignus alumnus di Montpellier*

így adja vissza:

*Azt kérdem tőled bátor Baccelliere
Somogy vármegyének érdemes embere.*

III.

Csokonai fordítása valóságos kis remekmű. Mindenesetre helytálló Toldy már idézett megállapítása, hogy Csokonai érezte, »mint kell a nyelvezetet tárgya szerint változtatni«; csupán a »már ekkor« helyesbítendő, mert mint láttuk, a fordítás későbbi keletű, mint azt Toldy gondolta és keletkezési ideje egybeesik a nagy fordításokéval, Kleist *Tavaszával* és Vergilius *Georgikonjával*; a *Tavas* előbeszédében később kifejtett fordítási elveknek még tökéletesebb megtestesülése, mint maga a Kleist-fordítás.

Mindenekelőtt rendkívül hű. Sorról-sorra követi az eredetit, szigorúan megtartva az eredeti sorok szótagszámát és rímképletét. Szemléltetől álljon itt a két szöveg kezdete:

*Virtuosissimí Doctores
Medicinae Professores
Qui huc venutí estis
Et vos alteri Signores
Sententiarum Facultatis,
Fideles esecutores,
Chirurgiani et Speziali
Atque tota compania etiam,
Salus honor et argentum
Atque bonum appetitum.
Non possum docti fratelli
In me satis admirari
Qualis bona inventio
Est Medicí Professio.*

*Virtuosus jó doctorok
Medicinae Professorok
Kik concurráltak itt,
S ti más rendü uraságok
Kik a facultás praescriptumit
Hiven exequáljátok,
Borbélyok, patikárosok,
S egész tudós frequentia!
Sok becsületet, sok
Jó napot, jó appetitust!
Nem tudok böles compania,
Eléggé bámulni rajta
Milyen finom inventio
Az orvosi Professio.*

Az eredeti versformájának szabad és játékos változatossága fölöttébb vonzó lehetett Csokonai számára, ki nemcsak Himfyben, de még Petrarcanál is unta a versforma egyhangúan szabályszerű zártóságát. Itt kellőképpen érvényesülhetett a tőle annyira kedvelt »kellemes poétai pongyolóság«. ¹⁹ Az alapszövedékben leggyakoribb a Csokonainak is kedves és sokat használt hetes és nyolcas sorok váltakozó visszatérése, de sűrűn tartkítják könnyed játszósággal hol rövidebb, főképp hatos, hol hosszabb, kilences, tizenegyes, tizenkettes, sőt tizennégyes sorok is. Az egész trochaikus lejtésű, de mint Csokonainál nagyon gyakran, itt is nagyobbára megvan az ütemezés lehetősége. Megtartotta a rímelés gazdag változatosságát is, mely párrímtól és keresztímtől kezdve az ölelkező és visszatérő rímig minden lehetőséget kiaknáz és összefon.

Ekkora formai és tartalmi hűség mellett az egész mégis olyan, mintha »magyaroknak magyarul irattatott volna«. Épp ebben van Csokonai virtuozitása. Egyrészt az idegen vonatkozásokat magyarokkal helyettesíti:

*Non passavit suam vitam ludendo in sbaraglino
Nec in pigliando del Tabacco
nem töltötte idejét ostáblával
Sem billiárddal és pipával*

vagy

*Et ex illis quatuor rebus
Medici faciunt Philippos, Doppias & Quartos di Scudi.
És hogy ezen négy dologból kaparhat
Minden doctor elég tallért s körmöci aranyat.*

A példákat még szaporíthatnók. De Csokonai ezen a »honosításon« kívül is páratlan nyelvművészettel éri el az egésznek természetes, magyaros jellegét. Így mindjárt a kezdő sorban mesteri a »Virtuosissimi Doctores« magyar fordítása »Virtuosus fő doctorok«. Ezzel megkerülte a magyar felsőfok hosszadalmas nehézségét. S az eredetinel is kifejezőbb Csokonai magyarosan ízes szövege, amikor így fordít:

*Et nostris ordinibus
Principes et reges summissos videtis
A királyok és a princek
A mi facultásunk fékjére kerülnek.*

Pedig a burleszk doktoravatás fordítása szerfölött nehéz feladat. Ezt misem mutatja jobban, mint az, hogy irodalmunkban eddig Csokonaié az egyetlen használható fordítás, s az egyetlen, amely ma is él a magyar színpadon, mert nem tudták újabbal és jobbal helyettesíteni. Illyés Gyula legújabbban megjelent fordítása, ^{19a} kegyelettel követi Csokonai szövegét. A fordítás légnehezebb problémája a makaróni latin-francia-olasz nyelvkeverék helyes visszaadása. Ezt nálunk eddig csak Csokonai tudta kielégítően megoldani, kitűnő tapintattal és nagy történelmi érzékkel.

A francia Molière-kutatásban olyan nézetek is merültek fel — elsőnek Magnin képviselte ezt az álláspontot, ²⁰ — hogy a burleszk doktoravatásnak az a bővebb formája, mely Csokonai fordításának is alapja, ugyancsak Molière-től származik és Boileau közreműködésével poharazás közben keletkezett. Ezzel szemben a legfőbb ellenérv az, hogy a betoldott részek kevesebb ügyességet mutatnak a makaróni latin kezelésében. Mert ez nem önkényes, heterogén nyelvkeverék, ennek a makaróni latinnak megvannak az iratlan törvényei s ezt Molière finom füle megérezte. ²¹ Ez a finom belső hallása megvolt Csokonainak is. Nem esett abba a csapdába, mint a későbbi fordítók, hogy a magyar szavakat latin módra ragozza, mert megérezte, hogy a rokon francia és olasz nyelv megbírja ezt, de a más tőről fakadt magyar semmiképpen; így nála a latin tövek illeszkednek be a magyar nyelvrendszerbe. Az ő kevéreknyelve élő realitás, korának konyhalatinnal kevert tudákos stílusa, amint azzal a kollégiumban s a magyar közéletben találkozott. Irodalmi hagyományát Bessenyei Pontyijában jelölhetjük meg s később Kisfaludy Károly Perfidije népszerűsíti, legismertebb változata Petőfi verse, a *Diligenter frequentáltam*.

Ezek között bőven halljuk Csokonai drámáiban is. Ezen a nyelven írt a *Tempefőiben* a ferences gárdián: »A te hozzánk bocsájtott esedező leveledet ezelőtt círciter félórával vettük, olvastuk és attentissime percurrálván, belőle megértettük, qualiter Nemes Betrieger Gottlieb Fridrik, ide Pestre való typographus úr bizonyos rigmusaidnak kinyomtatásáért obtingens 30 azaz harminc körmöci aranyokat kérvén tőled, minthogy tenéked ob tenuem

¹⁹ Elek István: Csokonai versművészete. Bp. é. n.

^{19a} Molière Válogatott Vigjátékai. Bp. 1954. II. köt. 538—542. l.

²⁰ Revue des deux mondes. 1846. XV. köt. 172. s. köv. l.

²¹ Id. Molière kiadás IX. köt. 231—232. l.

conditionem nincs in posse hogy öt excontentálhasd, tehát már most ő kegyelme feljebb említett Betrieger uram executióval, és poena aresti kíván ellened procedálni és hogy te, minekutána a secularisoknál, vagy az úgynevezett laicusoknál, ut Ecclesia loquitur, minden subsidiumot hiába kerestél volna, e szent társasághoz igazi fiui bizodalommal s töredelmes keresztyéni ájtatossággal kívánsz a megnevezett summának kifizetéséért folyamodni.«²²

Míg Csokonai itt az egyházi keveréknyelvet mutatja be, Porházi a *Gerson du Malheureux*-ben a kollégiumi latinosa magyart beszél: »Pium et religiosum virum! Én is tanultam ám valamit!: theologiam, didacticam, Propheticam, emblematicam, aestheticam, typicam, symbolicam et ceteram absolvattam. Pariter et diabolica multa. Adódott énnékem olyan hatalom, hogy ördögöket üzhessenek. Ide fogok állni in tota massa az ajtó elibe. Kár lesz az ajtót bezárni; nec foribus pessulum obdet.«²³

Végre a *Cultura Firkásza* a jogászi keveréknyelv példáját adja: »Consequenter a jön ki a species factiból, hogy ked Pofoék az edictum tolerantiale, te pedig Kanakuz a Jus dominale ellen excedáltál, vagy világosabban szólván kend a zsidón dehonestatiót tett, te pedig actus maiori potentiát-no s denique, a pedig edgyik se szabados dolog. Ugyé kend goromba volt, te pedig malitiosus?«²⁴

Csokonai mind a három esetben komikus alak szájába adja a latin-magyar nyelvkeveréket, de túlmegy a pusztá kometikai szándékon: szatirikus éle van, nyelvvédő szándéka, és pedig két irányban. Nemcsak a magyar nyelv tisztaságát védi, hanem a latinét, is amint ezt ki is fejezi a *Tempefőiben*. Tempefői a gvardián levelének elolvasása után így kiált fel: »Boldog Isten! mit modjak erre a levélre először is? Hol ebbe a magyar nyelv?« — Mire Musai így felel: »Bár a deák nyelv se volna, mert ugyan annak is meg van adva! Csak így van az, amikor az ember se deákul, se magyarul nem tud. Már e köz hiba volt, kivált csak ez előtt kevéssel is az egész Magyarországon; a politicusok szégyenlettek magyarul beszélni, s a deák nyelvet tették közönségsé, amelyre azt mondotta volna Cicero: Bizony mondom néktek nem esmérlek titeket, a ti szavaitok elárul benneteket, hogy ti nem az én juhaim közül valók vagytok. Troqueamus Pattingusionem contra istos Marodiones demastigandos a canis ebugattás domine perillustris.«²⁵ Ez a magyar nyelvvédő szándék és a latin nyelv klasszikus tisztaságát féltő antibarbarus magatartás egyaránt ihletője volt a *Doctorandus* fordításának is.

A *Képzelt beteg* magyar fordítói Molière szatirikus élű keveréknyelvének fordításában nem követik Csokonait. Első magyar fordítója, Harsányi Pál²⁶ egyszerűen megkerüli a problémát azzal, hogy nem fordítja le a darab közjátékait, mint ahogy valószínűleg lefordítatlanul hagyta őket az a német forrás is, amelynek nyomán dolgozott. Ez természetesen a darab megcsonkítása. A közjátékok nem szervetlenül odaaggatott függelékek, hanem a darab szerves részei. Molière ezekkel akart derűsebb befejezést, hatást biztosítani ennek a keserű komédiának. Ez ugyan csak részben sikerült neki; a beteg költő epébe mártott tolla már nem tud gatlásmentes jökedvet ébreszteni.

Csokonai után a burleszk doktoravatás első magyar fordítását csak a Kisfaludy Társaság teljes Molière fordítása hozza.²⁷ Ez egyben a hitelesnek elfogadott molièrei szöveg első magyar fordítása is. A fordító, Berczik Árpád előszavában jelzi, hogy a közjátékokat előtte Rákosi Jenő lefordította, s ezt a kéziratban maradt szöveget a fordító rendelkezésére bocsátotta; ő ebből a fordításból több részletet felhasznált. A szövegből kitűnik azonban, hogy Berczik, vagy talán inkább Rákosi Csokonai fordítását is ismerte, s ebből át is vesz néhány sort, a praeses avató beszédének csattanóját. De a makaróni latin fordítási elveiben Berczik és valószínűleg előtte Rákosi is, sajnálatosan eltér Csokonai helyes és eredeti magyar hagyományától és az akkorig legjobbnak elismert német fordítást, Baudissin grófét veszi mintául,²⁸ versformában és a makaronikus latin kezelésében egyaránt. Baudissinnak magának is kétségei voltak saját fordítási módszerének helyességével szemben, aminek kifejezést is ad fordításához csatolt jegyzeteiben.²⁹ Kifejti itt, hogy Molière a konyhalatint bámulatos keccsességgel kezeli, s elismeri, hogy ez a németben sosem érhető el, mert a német szavak ki-
rának a szövegből, s ebben valóban igaza van:

²² HG. III. 214. l.

²³ Uo. 243. l.

²⁴ Uo. ott 338. l.

²⁵ Uo. 215. l.

²⁶ A képzelt beteg. Vigjáték három felvonásban Molièretől. Mulattató Szépliteraturai Gyűjtemény V. köt. Pest, Landerer, 1832. — V. ö. erről Bayer József: Molière Képzelt betegének első magyar fordítása. Irodalomtörténeti Közlemények 1896. és Vasshegyi Margit: A magyar Molière fordítások. Bp. 1926.

²⁷ Molière vigjátékai. Kiadta a Kisfaludy Társaság VI. kötet. A képzelt beteg. Fordította Berczik Árpád Bp. 1884. Athenaeum.

²⁸ Molières Lustspiele. Übersetzt von Wolf Grafen Baudissin. Dritter Band. Leipzig, 1866.

²⁹ Uo. 527. l. 17. jegyzet.

*Quam wie vom Himmel geschickta
Medicina illa benedicta,
Quae, suo nomine solo,
Wunderbari miraculo
Seit also longo tempore
Facit in Schmausibus vivere
Soviel confratres omni genere.*

A német szavaknál még sokkalta jobban rikítanak a magyarok Berczik fordításában. Csodálatosképpen és teljesen oda nem illően, Bercziknél német szavak is keverednek a már amúgy is zagyva szövegbe:

*Rogo, praeses, si pardonum das-ne;
Et vos, draegae doctores mihasznae,
Tota frequentia facultasve,
Quaerire nostrum fiatal barátum
Doctum, stockdumm baccalaureatum
Causa et ratio est qualis
Quod per opium szundikálisz?*

Berczik Molière »cérémonie burlesque«-jét »bohókás szertartás«-nak fordítja. Szövege teljesen fedi azt a fogalmat, amely ehhez a magyar szóhoz fűződik, de egyáltalában nem fejezi ki azt, amit Molière itt a burleszk szóval jelöl. Molière szövege, de még a bővített szöveg sem feledteti egy percre sem, hogy itt egy komoly szertartás paródiájáról van szó. Molière annyira követte az eredeti doktoravatás szertartását, hogy orvosbarátját, Mauvillaint perbefogták a formulák állítólagos kiszolgáltatásáért.³⁰ Molière ragaszkodik a formulákhoz, olykor csupán ritmizálja, úgy, hogy itt a szöveg tisztább latinságú. A fordító számára két járható út van: vagy nem fordítja le a formulákat, mint Baudissin, vagy úgy fordítja le, mint Csokonai.

*Jól van, jól van, jól van megfelelvé,
Méltó, méltó, méltó őkegyelme
Ebbe a mi tudós rendünkbe.*

Csokonai megtartja az eredeti ritmusát, rímeit s a formula latinságát, formula voltát érezteti az első mondat participiumos szerkezte, de latinizmusát ellensúlyozza a második sor magyaros »őkegyelmé«-je. Ezzel szemben Berczik megrontja az eredeti ritmusát, rímelését, és itt is a magagyártotta stílustalan és történetietlen keveréknyelvet használja.

Váradi Antal³¹ még továbbmegy a Berczik megkezdette úton. Az ő fordítása tiszta halandzsa, aminővel a Barokkaldí cirkusz Jancsi bohóca mulattatta közönségét. Ennek szemléltetésére álljon itt egy rész:

*Quartus doctor
Super illas nyavaliás
Látó sum, scís bene: mi az!
Am, in coeteris, orrontom,
Hátha nescit, rontom, bontom! ?
Ergo illi elmondábó:
venit tegnap sánta lábó
Homo nyavigans bundábó-
Coram tota facultate
Interrogo illum: lát-e?
Ordítávit: me curate!
Irtóztató potestate.
Kérdem illum: fáj a corpus?
S hol bujávit belé morbus?
Dixit: tőkfejum fájáre
Hideg által rázatáre
Quare questo csináláre?
Tapinto: pulsusa jár-e?
In oldalibus nyilalávit,
Szuszogávit, nyafogávit,*

*Majd hogy meg nem gebedávit.
Mondasz mihi Laureate
Oculusod belé lát-e?
S medicinát néki ád-e?
Baccalaures
Clysterium ago
Oszl eret vágó
Mig vére csurgo
Denique: purgo.
Quintus doctor
Am ha veszelt morbus illa
Neque jobb, se csillapilla,
Akkor mi az istennyilla
Rendelendum, mily pilulla?
Chorus
Bene, bene megfelelt bene
Hallávit ifja, véne,
In nostro docto corpore
Csak gyere
Bene, bene respondere.*

³⁰ Id. Molière kiadás IX. köt. 233–234. l.

³¹ Molière: A képzelt beteg. Enekes táncos vígjáték 3 felvonásban. Fordította Váradi Antal. Bp. 1903. Magyar Könyvtár 356–357.

A burleszk doktoráavatás első magyar nyelvű színpadi előadása 1875. október 29-én volt a pesti Népszínházban Rákosi Jenő szövege szerint, Molnár György revüszerű kiállításában. Molnár György Kolozsvárra kerülve, ott is megismételte a pesti sikert.³²

Természetes, hogy Berczik Árpád szövegével a Nemzeti Színház kitűnő stílusérzékkel rendelkező igazgatója, Paulay Ede nem vállalta a burleszk doktoravatás színpadi előadását. Így a *Képzelt beteg* a közjátékok nélkül került színre a Nemzeti Színházban 1894. május 11-én. Ambrus Zoltán már ekkor hangsúlyozza,³³ hogy csak a teljes épségű szöveg előadásának van értelme. Tóth Imre 1912-ben kísérletet is tesz a burleszk doktoráavatás előadására, alkalmasint a rossz szöveg okozta sikertelenséggel.³⁴ Hevesi Sándor ismét a közjátékok nélkül adta elő 1930 tavaszán.³⁵ A darabot magát újrarendítette, de a burleszk doktoravatás fordításának különleges nehézségeivel nem tudott, vagy nem mert megbirkózni. A burleszk doktoravatás a *Képzelt beteg* utójátékként 1942 decemberében került újra színpadra a Madách Színházban, éspedig Csokonai fordításában, Dávid Gyulának Csokonai eleven ritmikájától ihletett szép kísérő zenéjével. A zeneszerző szerint Csokonai fordítása nyelvi és prozódiai szempontból egyaránt eszményi szöveg a komponista számára: vonzza és diktálja a zenét úgyannyira, hogy a burleszk doktoravatás zenéje egyetlen nap alatt készült.³⁶ Csokonai szövege töretlen frissességgel, elevenen perdült a színészek ajkáról, régiessége csak emelte a játék szertartásosságát és parodisztikus jellegét.³⁷ Ezt a bevált gyakorlatot tartotta meg a Katona József Színház is a darab legutóbbi, 1954. december 10-i felújításakor, igazolva Csokonai fordításának ma is eleven erejét.

³² Verő György: Blaha Lujza és a Népszínház Budapest zenei életében. Bp. é. n. 98. l. — Nagy Péter: A francia klasszikus dráma fogadtatása Magyarországon. Bp. 1943. 81. l. — Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színház és színház története. Kolozsvár, 1897. 497. l.

³³ Színházi esték. Bp. é. n. 70–72. l.

³⁴ Nagy Péter l. m. 87. l.

³⁵ Napkelet 1930. 494. l.

³⁶ Dávid Gyula szíves szóbeli közlése.

³⁷ Népszava 1942. december 4.